

МАРТИН ПАШКОВСЬКИЙ – ЗАБУТИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ПОЕТ І ПУБЛІЦИСТ ПОЧАТКУ XVII ст.

Початок XVII ст. для Речі Посполитої був багатий на політичних публіцистів, головною причиною цього, на нашу думку, було бурхливе політичне життя об'єднаної польсько-литовської держави як внутрішнє, так і зовнішнє. Війни короля Жигмунда III зі Швецією за корону, інтервенція до Московського царства, яка розтягнулась на десятиліття, рокош Зебжидовського 1606-1609 років проти короля, боротьба шляхти за розширення власних прав, постійна конфронтація з єзуїтами, військово-політичне протистояння з Кримським ханатом та Османською імперією у Північному Причорномор'ї – усе це знайшло відображення у політичній літературі початку XVII ст.

Мартин Пашковський був одним з тих, хто чи не найактивніше писав про українські проблеми, зокрема, про постійну татарсько-турецьку небезпеку та про необхідність зміцнити систему оборони східних воєводств. Біографічних відомостей про нього мало, і вони переходять з одного біобібліографічного довідника в інший. Жив на переломі XVI – XVII ст., помер, очевидно, після 1621. Походив з Краківського воєводства з небагатої родини, тому був змушений шукати служби у знаніших і багатіших фамілій. Такими патронами були спочатку Любомирські, потім Плази. Польський дослідник Зигмунд Абрахамович припускає, що одночасно могли жити і творити два Мартини Пашковських¹.

Незважаючи на малу кількість біографічних даних, Мартин Пашковський – відомий персонаж у польській історичній науці та літературі, чого не можна сказати про українську. До останнього часу про його творчість знало лише вузьке коло вітчизняних спеціалістів з історії літератури. Один з творів Пашковського був надрукований в ЗНТШ² ще на початку XX ст., кілька разів до творчості Пашковського звертався Валерій Шевчук: опублікував вірші „Україна, татарами терзана, прикордонних князів та панів із жалісним ляментом про порятунок просить”³ та „Розмова козака запорозького з перським гінцем”⁴. Кілька уривків з творів Пашковського було надруковано у багатотомній збірці „Тисяча років української суспільно-політичної думки”⁵. Чи не єдиною згадкою про Пашковського у власне історичних дослідженнях є відсилання у монографії Дмитра Вирського „Околиця Ренесансу: річпосполитська історіографія України (XVI- середина XVII ст.)”⁶.

Мартин Пашковський – автор понад двох десятків творів, щоправда, більшість з них була за обсягом усього по кілька сторінок⁷. Українська проблематика займала значну частину його творчості, з чого Валерій Шевчук робить висновок про українське коріння Пашковського⁸. Ми свідомо відмовляємось від спроб аналізу художньої вартості творів Пашковського і довіряємо у цьому питанні спеціалістам з історії літератури. Натомість нас цікавлять згадки про українські землі у складі Речі Посполитої, їх описи, пропозиції автора щодо вирішення прикордонних проблем. Саме під таким кутом зору ми будемо розглядати творчий доробок нашого героя. Джерельну базу розвідки складають твори Мартин Пашковського, які були опубліковані ще за життя автора.

Українськими справами Пашковський зацікавився на початку XVII ст. і 1608 року видав невеличкий вірш під назвою „Україна, терзана татарами, прикордонних панів і княжат із жалісним ляментом про порятунок просить” (Ukraina od tatar utrapiona, Xiazat i Panow pogranicznych, o ratunek z zalosnym lamentem prosí. Krakow 1608), а 1618 року побачив світ інший твір аналогічного змісту: „Терзане Поділля

просить прикордонних князів і панів про порятунок” (Podole utrapione Xiazat i Panow rogranicznych o spolecznu ratunek prosí. Krakow 1618⁹). Таке повторення сюжетів на початку XVII ст. було нормальним явищем. За спостереженнями польських дослідників, це була доба найбільшого розквіту плагіату за всю історію польської літератури, і автори часто повторювали не лише своїх „колег по цеху”, а й самих себе¹⁰.

В обох віршах автор від імені рідної землі (в першому варіанті це Україна, в другому – Поділля) просить своїх синів (місцеву шляхту) „оказати їй синівську любов” і захистити від татарських нападів. Адже в минулому „славні шляхетські ватажки... Струсі, Претвич, Дмитро Вишневецький, Збаразькі, Острозькі гнали татар аж до Очакова”. Пашковський в обох віршах закликає „синів” бути самаритянами і залікувати/зав’язати криваві рани батьківщини.

Майже в кожному вірші чи публіцистичному творі того часу, який зачіпає українські проблеми, знаходимо описи татарських та турецьких погромів, яких зазнала Україна, і вірші Пашковського в цьому не виняток. Так, в „Герзаній Україні...” автор описує татарський напад на дністровські та білоцерківські землі: „Будуть їх (татар) пам’ятати села над дністровські та білоцерківські... Татар прийшло 40 тисяч, люди почали ховатись, але багато з них взято у полон і разом зі скотом погнано за Дунай... Біля Брацлава міста та села знищені. Львів, Покуття, Поділля кричать про допомогу”. Особливо реалістичний опис татарського погрому знаходимо в одному з пізніх віршів Пашковського „Знамениті битви ... цього 1620 року” (Bitwy znamenite... W roku terazniejszym 1620 ...przez ...Marcina Paszkowskiego spisane. В.м.др. 1620). Автор навіть запитує музу трагедії Мельпомену, чи зможе вона таке стерпіти, „адже настали тривога, грабунки, вбивства, яких не було давно... Важко описати ті жахи, жалістю наповнюється перо”. Але поет вирішує вести свій човен „кривавим морем до кінця” і все ж таки описати погром¹¹.

Реалістичність в описах кривавих сцен, яка просто вражає, була не лише ознакою жанру. Можливо, через такі криваві описи Пашковський та інші автори намагались привернути увагу шляхти до ситуації у східних воєводствах Речі Посполитої і підштовхнути її до вирішення проблем польсько-татарського прикордоння.

Автор закликає шляхту надихатися славою „хоробрих Потоцьких, Течинських, Острозьких, Ружинських, Чорторійських, Збаразьких, Вишневецьких, Заславських, Гербертів, Струсів та Претвича”, об’єднуватись у боротьбі проти ворога і малює загальний план об’єднаного війська гетьмана, українських магнатів та шляхти (Україна od tatar utrapiona...). У нього не викликають сумнівів майбутні перемоги такого об’єднаного війська і відновлення минулої сили Польщі. Таке військо буде перемагати, як колись перемагали „славні предки, які, дізнавшись, що татари йдуть, самі брали їх у полон”. До такого війська, на думку Пашковського, обов’язково приєднаються „славні язичники Агамемнон, Гектор і Троян..., а Вулкан ... вже наготував куль для бою”.

Зображення терзаної, пограбованої України у Пашковського завжди поєднане із зображенням Речі Посполитої, з усіх сторін оточеної ворогами. Так, „маємо татар, які грабують кордони, маємо шведів, які завойовують замки, турки готують щось зле, ... старі кордони знищено: серби і угорці вже під турками”. Інколи інші автори до переліку ворогів додавали й Московське царство, але це залежало від військово-політичної ситуації, і ті ж автори могли називати Москву та Швецію своїми союзниками у боротьбі з Османською імперією.

Освітлюючи українські проблеми початку XVII ст., Пашковський довгий час жодним словом не згадував про запорозьке козацтво. Складається враження, що він спеціально не хотів його помічати. На нашу думку, так воно і було, адже Пашковський писав вірші для магнатів, з чого і жив. Тому не варто було зайвий раз дражнити своїх благодійників, згадуючи про козацтво, бо в очах магнатів це були злочинці та бунтарі. Але коли ігнорувати запорожців стало неможливо, автор продемонстрував власне позитивне ставлення до них. У вірші „Розмова козака запорозького з перським гінцем про справи військові поган з християнами” (Rozmowa Kozaka

Zaporozskiego z Perskim Goncem, o sprawach wojennych, Pogan z Chrzescianamy. Krakow 1617) він підтримав ідею створення польсько-перської коаліції проти Османської імперії і відвів ледь не головну роль у цій коаліції козакам. Валерій Шевчук у супровідній статті до публікації згаданого вірша детально виклав ідею польсько-перської коаліції¹², тому ми не будемо зупинятись на висвітленні цього питання. Але принагідно дозволимо собі не погодитись із деякими висновками пана Шевчука. Зокрема, він стверджує, що Мартин Пашковський був „втаємничений у проекти” польсько-перського союзу¹³. Насправді польські дипломати завжди озирались на Персію, коли справа торкалась можливої війни з Османською імперією. Бо на загальне переконання, яке знайшло свій вираз у політичній публіцистиці, Порту від війни з Річчю Посполитою стримує тільки Персія. Варто лише султану укласти мирну угоду з шахом, як він відразу нападе на Польщу. В такій ситуації, згідно з класичним принципом „ворог мого ворога – мій друг”, Персія виглядала досить реальним союзником Варшави. А участь козаків у такому союзі приносила відразу кілька переваг. По-перше, козаки були справді ефективними у боротьбі з турками. По-друге, залучивши запорожців до такої війни, польська влада виводила б козацтво з волостей і тим самим знімала б напругу всередині держави. На сейм 1618 року очікували прибуття офіційного перського посольства з пропозиціями військово-політичного союзу двох держав, і шляхта повинна була знати про це. Посольство від шаха Аббаса прибуло, але король Жигмунд III був настільки задоволений укладеним напередодні миром з Портою (Бушевська угода була укладена 23 вересня 1617 року між гетьманом Станіславом Жулкевським та Іскандером-пашею), що навіть не захотів слухати послів. Тому нам здається, що ніякого „втаємничення в проекти” не було, а Пашковський написав вірш на актуальну тему.

Ще раз запорожців Пашковський згадує вже у вірші „Знамениті битви ... цього 1620 року”. Але слід відмітити, що за три роки, які розділяють попередні вірші, у Речі Посполитій ситуація кардинально змінилася: польське військо зазнало нищівної поразки від турецьких військ, гетьман Станіслав Жулкевський загинув на полі бою, а у самій Польщі почали терміново готуватись до невідворотної війни з османами. В такій ситуації козаки стали бажаними і чи не єдиними можливими союзниками Варшави. У вірші Пашковський описав поразку польського війська під Цецорою, татарський напад, який відбувся відразу після цього, та подав останні новини з України. Автор прозою розповів про козацькі напади на татарські та турецькі міста у відповідь на татарський погром. Згідно з Пашковським, запорожці (саме так він їх називає) спалили сім турецьких міст: Тягиню, Сороко (Soroke), Бендери, Кілію, Очаків, Мендере і Білгород, захопили скарб та звільнили християнських невільників. Автор просить Бога допомогти запорожцям у їх прагненні знищити Стамбул та всіх бусурман. „Свіжі новини з України” мають інше емоційне забарвлення, що особливо контрастує з трагічним пафосом усього вірша. Це коротке повідомлення про козацьку діяльність на морі і особливо заклик до Бога про допомогу козакам, на нашу думку, показують справжнє, позитивне ставлення Пашковського до козацтва, в будь-якому разі, на кінець 1610-х років.

Якщо вірити спеціалістам з історії польської літератури, то Пашковський був звичайним „графоманом”. Александер Брюкнер об'єднав в одну групу як таких, що мали спільний предмет для творчості і однаково не мали до неї таланту, Пашковського, Хлебовського, Мазура з Ловіча, Бончальського, Бартошевського, Горчина, Кравського, Вітовського та багатьох інших¹⁴. Це були люди з великими бажаннями, але з малими силами – так характеризував їх польський історик літератури Ю. Новак-Длужевський¹⁵. Невисокої думки про літературні здібності Пашковського був і Богдан Барановський¹⁶. Але і Барановський, й інші польські історики та орієнталісти однозначно позитивно оцінюють брошуру Пашковського „Dzieje tureckie i utarczki kozackie z Tataru” і, в першу чергу, через польсько-турецький словничок приблизно на 700 слів, який був надрукований у додатках до брошури. Загалом, „Dzieje...” являли собою своєрідну енциклопедію з історії, культури та

побуту турків і, за спостереженнями того ж таки Барановського, однією з найперших спроб опрацювання турецької мови у Європі¹⁷. Також Пашковський переклав польською відому „Хроніку Європейської Сарматії” Гваньїні, чим дуже прислужився історикам¹⁸. Пашковський у перекладі „Хроніки” розвинув мотиви польсько-татарської боротьби та глорифікації запорозького козацтва. Наприклад, у виданні „Хроніки” 1611 року був уміщений віршований опис татарського нападу 1575 року, написаний Бартошем Папроцьким, який, за оцінкою Дмитра Вирського, „у вітчизняній історіографії може претендувати на статус класичного опису вдалого татарського набігу на українські землі”¹⁹.

Створюючи вірші на актуальні події військово-політичного життя Речі Посполитої, Пашковський пробував свої сили й у жанрі політичної публіцистики. Саме йому приписують авторство анонімної брошури „Трактат про наступальну війну...” ([Zadora] Traktat de offensivo bello: abo Uprzenme zucziliwe Wiernego Polaka do w?ech Obywatelow Koronnych podanie do Rzadu y gotowey poteznosci w Rzeczypospolitej. Wmw. 1613), підписаної М. Простаком, шляхтичем з дому Задора. За оцінкою спеціаліста з історії польської військової думки Кароля Олейніка, це була чергова пропозиція реформування польського війська для створення ефективної системи оборони України²⁰. Але, як нам здається, проект Пашковського якісно вирізнявся з-поміж аналогічних пропозицій сучасників перш за все своєю ґрунтовністю. Хоча його, звісно, не можна поставити в один ряд з проектами київського біскупа Йосипа Верещинського, який опублікував свої пропозиції ще в кінці XVI ст. Але на захист Пашковського можна сказати, що в 1610-х роках, порівняно з XVI ст., змінилась стилістика, і таких розлогих трактатів, присвячених обороні Речі Посполитої, не писали²¹.

Окрім загальних речей (констатація небоєздатності польського війська, необхідність посилити військову дисципліну та витратити гроші з кварта виключно на потреби війська), автор виклав на сторінках трактату власне бачення реформ війська. Одна з вихідних тез – необхідність прикордонного осадництва, тобто польська колонізація прикордонних територій. Теза про колонізацію Причорномор'я була досить популярною у політичній публіцистиці. Про різні варіанти такої колонізації писали ще з середини XVI ст. Моджевський, Варшевіцький, Верещинський, Грабовський та інші. Пашковський пропонував залучити до колонізації військових найманців (milite mercenario), призначити над ними старшим польного гетьмана і залишити їх на кордоні, а не в глибині держави. Таким чином Польща зможе захистити „все християнство від поганської небезпеки і, боронь боже, щоб ворог зміг перейти ці ворота (Річ Посполиту), бо тоді прийде кінець всім християнським державам”. Як бачимо, автор використовує популярну на той час концепцію польського передмур'я християнства.

Разом з найманцями автор планував використовувати і польську виборницьку піхоту. Для цього слід було описати всі маєтності та землі Речі Посполитої і, в залежності від розмірів маєтностей, виставити з них солдатів до загального війська. У виборницьку піхоту автор пропонував відсилати одного спорядженого жовніра з 10 ланів землі. Якщо ж шляхтич не має 10 ланів землі, то виставляти жовнірів слід разом із сусідами, але пропорція 10 ланів – один жовнір все одно мала зберігатись. Кварцяне військо разом із такою піхотою повинне складати додаткові допоміжні зағони, які будуть задіяні, якщо головне військо на кордоні не справиться з татарами. Участь у такому війську шляхетських синів послужила б для молоді доброю рицарською школою.

Оскільки оборона держави – справа кожного в цій державі, Пашковський не робив винятків для жодного стану. Духовні особи, на його думку, повинні не лише молитись, їм слід поміряти свої володіння і виставити жовнірів для захисту Речі Посполитої, тим більше, що свої землі духовні особи отримали від тієї ж Речі Посполитої. Ті, хто не мають землі і живуть з інших прибутків (міщани, ремісники, купці), повинні виставити одного кінного з тисячі злотих власності або пішого – з п'ятисот злотих.

Припустивши, що військо, створене таким чином, буде справді велике, Пашковський запропонував розділити його. Всі 32 воєводства Речі Посполитої, за його задумом, мають бути розділені на чотири частини по вісім воєводств. Відповідно, кожному шляхтичу доведеться служити лише один рік, а потім три роки він буде вільним. Кожної весни одна з частин буде виходити у поле, куди їм накаже гетьман або король, головним у війську буде один із восьми воєвод, які виходитимуть у поле. Слід зазначити, що при такому порядку залишається незрозумілою функція польного та коронного гетьманів. Навіть якщо ці уряди обіймає одна людина, як це було на час написання „Трактату”, то чи буде вона керувати виборницьким військом, чи буде головною над найманим військом, котре базуватиметься на передових кордонах держави.

Грунтовно підходив Пашковський і до вирішення головної проблеми польського війська – фінансування та оплати за службу. В одній з перших частин свого трактату він критикує пропозицію інших публіцистів встановити податок 15 злотих на кожну експедицію на ворога, з умовою, що на першу експедицію потрібно сплатити 15 злотих з 10 ланів, на другу – з 20, на третю – з 30 і т.д.²² На думку Пашковського, такі податки – безпідставні і непродумані, вони принесуть лише „згубу добру Речі Посполитої”. Платити податок слід не за результатами люстрації, від якої можна все сховати, а по совісті (*pod summieniem swoim*). Окремо слід прослідкувати, щоб кварта з пруссів витрачалась виключно на жовнірів. До оплати польського війська, на думку Пашковського, повинен долучитись і Папа Римський, адже Корона захищає все християнство. З євреїв слід збирати поголовний податок або один раз на чотири роки (яке воєводство йде у поле, ті євреї і платять податок), або по четверті кожного року, але з усіх воєводств. Особливо слід подбати, щоб плату за службу видавали вчасно і щоб ціни на продукти були фіксованими, аби жовнір міг недорого купити собі пристойні харчі. Ніхто не повинен забирати у жовнірів право на награване майно, тоді вони знатимуть, що їх очікує винагорода і з більшим бажанням йтимуть до битви, і військовий запал не зникне. Між іншим автор нагадував королю про його обов'язок збудувати п'ять фортець на прикордонні згідно з *pacta conventa*.

Результатом всіх цих заходів мало стати зменшення кількості татарських нападів на прикордонні території, адже ворог бачитиме, що Річ Посполита готова його зустріти, та зникнення конфедерації жовнірів, бо вони завжди будуть при службі і матимуть постійну плату.

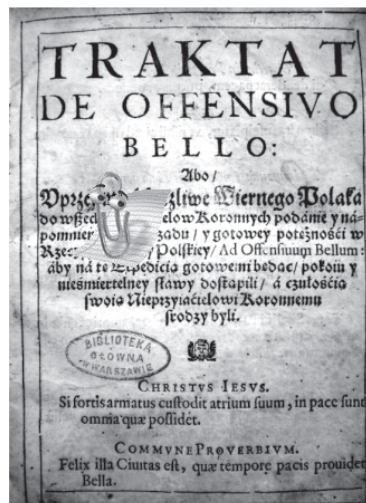
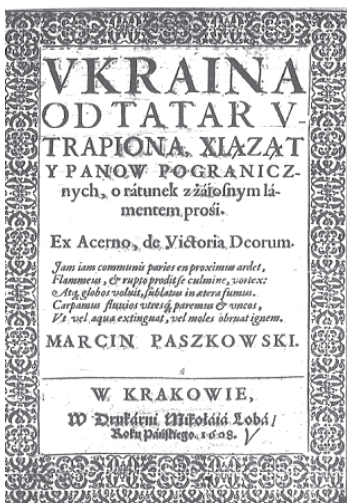
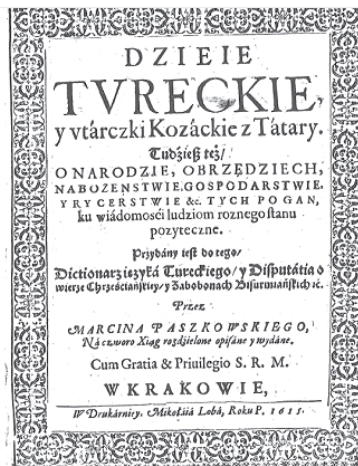
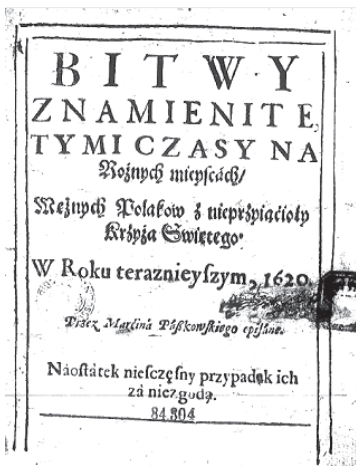
На думку К. Олейника, „*Traktat de offensivo bello*” важко оцінити однозначно. З одного боку, і про це вже йшла мова вище, це справді просто черговий проект реформування війська, які на початку XVII ст. не були рідкістю, а з іншого, він містить цікаві пропозиції. Перш за все, це система двоступеневої оборони Речі Посполитої від татарсько-турецької агресії, коли першу лінію оборони складають війська, що знаходяться на самому кордоні Польсько-литовської держави, а у випадку потреби допомогу їм надають військові частини, які розміщені у внутрішніх районах. А ідея участі шляхти в обороні держави була лише модифікацією посполитого рушення, яке на той час вже віджило себе і поступилося місцем сталій армії. Симпатії автора до посполитого рушення були, радше, наслідком його політичних поглядів і переконань²³.

Отже, Мартин Пашковський був одним з багатьох авторів початку XVII ст., хто писав на антитурецькі теми. Історики розходяться в оцінці творчості письменника. На думку польських дослідників, його поезія не мала високої художньої якості, а публіцистика (мається на увазі „*Traktat de offensivo bello*”) була більшою мірою вдалою переробкою вже відомих проектів реформування польського війська та створення прикордонної лінії оборони. Українські ж дослідники не погоджуються з польськими колегами у такій характеристиці творчості Пашковського. Так, о. Ю.Мицик кілька разів називає Пашковського „відомим польським поетом і публіцистом”²⁴. На нашу думку, для української історіографії творчість Пашковського цікава перш за все як історичне джерело, як свідчення настроїв частини польської шляхти. У своїх віршах автор закликав шляхту та центральну владу

вирішити проблеми татарських нападів на українські воєводства Речі Посполитої, захистити її від нищення південними сусідами. Глибока зацікавленість Пашковського „східним питанням” відбилась у брошурі „Dzieje tureckie i utarczki kozackie z Tatory”, яка була „політичним трактатом про Туреччину в минулому теперішньому, про її політичний і господарський устій, культуру, віру, щоденне життя”²⁵.

Про високий рівень обізнаності Пашковського у польсько-турецько-татарських відносинах свідчить його робота над перекладом „Хроніки” Гваньїні та внесення до неї власних доповнень. Пашковський добре знав сучасну антитурецьку літературу і часто запозичував з неї цілі описи для власних творів. У свою чергу, вірші Пашковського часто ставали об’єктом плагіату і передруковувались іншими авторами під власними іменами²⁶, що свідчить про певну популярність і поширеність творів останнього. Глибоке розуміння необхідності створення ефективної системи оборони від татарської агресії підштовхнуло Пашковського до написання „Traktat de offensivo bello”, який, на нашу думку, як і „Dzieje tureckie i utarczki kozackie z Tatory”, є його найкращими творами.

Як бачимо, оцінки творчості Пашковського кардинально різняться: від „графомана” до „відомого поета”, а це значить, що його творчість і досі залишається не до кінця відкритою для вітчизняної історії і чекає на свого дослідника.

Титульні сторінки творів Мартина Пашковського:

Bitwy znamienite... W roku teraznieyszym 1620 ...przez ...Marcina Paszkowskiego spisane. В.м.др. 1620. (Копія мікрофільму з фондів Бібліотеки Народової м. Варшава).

Dzieje tureckie i utarczki kozackie z Tatury. Krakow 1615. (Копія мікрофільму з фондів Бібліотеки Народової м. Варшава).

Ukraina od tatar utrapiona, Xiazat i Panow pogranicznych, o ratunek z zalosnym lamentem prosi. Krakow 1608. (Копія мікрофільму з фондів Бібліотеки Народової м. Варшава).

Traktat de offensivo bello: abo Uprzenme zuczliwe Wiernego Polaka do w?ech Obywatelow Koronnych podanie do Rządu y gotowey potezności w Rzeczypospolitej. В.м.др. 1613. (Фотокопія оригіналу з фонду відділу стародруків Бібліотеки Варшавського університету)

Джерела та література:

1. Abrachamowicz Z. Paszkowski Marcin [w] Polski Słownik Biograficzny. T. 25. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk. S. 301-302. Порівняй біографічні дані з Pismienictwo Staropolskie. T.3. Warszawa, 1964. s. 93-95.
2. Возняк М. Мартин Пашковський про козацькі сутички з татарами і долю ясиру [Додаток] // ЗНТШ. 1927.
3. Марсове поле. Героїчна поезія в Україні Х – початок ХІХ століть. – К., 2004.
4. Шевчук В. „Розмова козака запорозького з перським гінцем” Мартина Пашковського і її історичний контекст // Пам’ять століть. – 1997. - № 3. – С.38-50.
5. Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т. - К., 2001. Т.2. Кн.2. С. 118-133, 190-195.
6. Вирський Д. Околиця Ренесансу: річпосполитська історіографія України (ХVI- середина ХVII ст.) – К., 2007. – У 2-х ч. – Ч. 1 – С. 55.
7. Бібліографію М. Пашковського дивись: Estreicher K. Bibliografia polska. Tom XXIV. Krakow 1912. S.124-127 та Pismienictwo staropolskie. Tom 3. Warszawa 1965. s. 93-95.
8. Шевчук В. „Розмова козака запорозького з перським гінцем” Мартина Пашковського і її історичний контекст // Пам’ять століть. – 1997. - № 3. – С.38.
9. На жаль, екземпляр, яким ми користувалися, був пошкоджений і не мав закінчення, але навіть з того, що залишилось, можна зробити висновок про самоплагіат автора. Скоріше за все, закінчення вірша не збереглось, адже і у Естрайхера теж відзначено брак закінчення: Estreicher K. Bibliografia polska. Tom XXIV. Krakow 1912. S.126.
10. Nowak-Dluzewski J. Okolicznosciowa poezja polityczna w Polsce. Zygmunt III. Warszawa, 1971. s. 240.
11. Напад татар, описаний у „Bitwy znamienite... W roku teraznieyszym 1620 ... przez ... spisane,” відбувся восени 1620 року після поразки польського війська, очолюваного гетьманом Станіславом Жулкевським під Цепорою.
12. Шевчук В. „Розмова козака запорозького з перським гінцем” Мартина Пашковського і її історичний контекст // Пам’ять століть. – 1997. - № 3. – С.38-50.
13. Шевчук В. Муза Роксоланська: Українська література ХVI – ХVIII століть: У 2 кн. Книга перша: Ренесанс. Раннє бароко. – К., 2004. – С. 241.
14. Bruckner A. Studia nad literatura wieku XVII. Krakow 1917. s. 86.
15. Nowak-Dluzewski J. Poglosy „Przemowy krotkiej do pocciwego polaka stanu rycerskiego” Mikolaja Reja w literaturze w. ХVI і pierwszej polowy ХVII // Pametnik Literacki, LX, 1969, z.4, s. 223.
16. Baranowski V. Znajomosc Wschodu w dawnej Polsce do ХVII wieku. Lodz, 1950. s. 77.
17. Baranowski V. Znajomosc Wschodu w dawnej Polsce do ХVII wieku. Lodz, 1950. s. 79.
18. Докладніше про роботу Пашковського над перекладом „Хроніки” дивись вступну статтю о. Юрія Мисика до перекладу „Хроніки” в: Гваньїні О. Хроніка Європейської Сарматії. – К., 2007.
19. Вирський Д. Околиця Ренесансу... – Ч. 1 – С. 180. Нижче в монографії вміщено сам вірш Папроцького „Історія жалісна про прудкість та лють Татарську і про суворе нищення та псування Земель Руської та Подільської. Котре сталося місяця Жовтня Року 1575.”
20. Olejnik K. Rozwoj polskiej mysli wojskowej do konca ХVII wieku. Poznan, 1976. s. 127.
21. Виключенням може бути твір гетьмана Станіслава Жулкевського про Московську війну, але це не публіцистичний трактат, а скоріше щоденник, в якому автор викладає власне бачення подій польсько-московської війни.
22. Нам не вдалось відшукати такий проект податків на військові витрати у тогочасній політичній публіцистиці.
23. Olejnik K. Rozwoj polskiej mysli... s. 128.
24. Гваньїні О. Хроніка Європейської Сарматії. – К., 2007. – С. 12,13.

25. Nowak-Dluzewski J. Poglosy „Przemowy krotkej do pocciwego polaka stanu rycerskiego” Mikolaja Reja w literaturze w. XVI i pierszej polowy XVII // Pamietnik Literacki LX, 1969, z.4., s. 227

26. докладніше про це див.: Nowak-Dluzewski J. Poglosy „Przemowy krotkej do pocciwego polaka stanu rycerskiego” Mikolaja Reja w literaturze w. XVI i pierszej polowy XVII Pamietnik Literacki LX, 1969, z.4. s. 229.

●

ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ П. САГАЙДАЧНОГО ТА Б.ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Складовою життя будь-якого етносу є історична пам'ять про його минуле. В той же час однією з частин цієї пам'яті є героїчна історія народу. Особливого значення ці аспекти набувають зараз, оскільки йде становлення нашої молодогої держави. Українське суспільство потребує все нових знань щодо своєї минувшини, оскільки в сучасному світі гіперінформації історія є вже чинником безпеки країни. Виходячи з цих позицій, ми намагалися в цій статті висвітлити ті часи і ті події, що займають в нашому минулому особливе місце. Доба П.Сагайдачного і Б.Хмельницького посідає в пам'яті народу чи не найвагоміше місце. Саме тим часам присвячено більшість дум, пісень, казок і приказок. Саме в козацькій державності черпали своє натхнення і сили Котляревський і Шевченко. І саме на козацтво, як основу української політичної нації, дивилися представники вітчизняних національних рухів XIX-XX ст. Беручи до уваги, що вже чимало було зроблено в справі дослідження українського козацтва попередніми поколіннями вчених, в тому числі й іноземних, ми спробували звернути увагу на найменш відомі моменти історії. Бачачи, що поки що відкриття і дослідження конкретних персоналій вітчизняної історії, і козацької зокрема, ще не є достатніми, ми звернули увагу саме на двох із представників наших пращурів – Петра Сагайдачного і Богдана Хмельницького. Причому в своєму дослідженні нами було зосереджено увагу не на історію їх життя, а на конкретну проблему, а саме їх військово-політичну діяльність. Така постановка завдання зумовлена тим, що саме діяння П.Сагайдачного і Б.Хмельницького на ниві політики і війни мало найбільший вплив на подальшу історію українського народу.

У військовому аспекті погляди П.Сагайдачного суттєво відрізнялися від поглядів полководців західноєвропейських країн. П.Сагайдачний відкинув таку форму стратегічних дій, як маневрування по тилах противника та облога фортець, і обрав за основу швидкий і несподіваний маневр з метою розгрому противника потужним ударом. На противагу західноєвропейським арміям, з їх прагненням вести бій шляхом вогневого змагання, не доводячи, як правило, до удару зближенням, у козацькому війську основна перевага віддавалася саме удару холодною зброєю, а рушничному вогню відводилась роль його підготовки. Суттєвим моментом тактики запорожців виявилось поєднання вогню мушкетів із застосуванням холодної зброї. В країнах Західної Європи при застосуванні ручної вогнепальної зброї робилася ставка на залповий, неприцільний вогонь. У козацькому ж війську, навпаки, основним прагненням стало підвищення влучності прицільного індивідуального вогню. Українські вояки навчилися створювати інтенсивний і щільний вогонь. Досягли вони цього за рахунок того, що П.Сагайдачний наказав зменшити стрій своєї піхоти під час бою до трьох шеренг, де перша шеренга вела вогонь, друга – передавала заряджені рушниці, а третя – безперервно заряджала їх [1]. Це дозволило при забезпеченні безперервності вогню залучити до одночасного пострілу (залпу) максимальну кількість стрільців і тим самим створити широку фронтальну смугу щільного вогню. З іншого боку, побудова козацької піхоти у тришеренговий стрій зводила до мінімуму людські втрати від артилерійського вогню противника.